

Володимир Шинкарук

АЗ – БУКИ

*Літературно-мистецькі
студії*

Житомир
Полісся
2015

УДК 82(091):908
ББК 83.3(4Укр-4Жит)
Ш 62

*Надруковано за ухвалою
Вченої ради Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 5 від 26.12.2014)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,

доктор філологічних наук, професор.

Володимир Олегович Єршов,

доктор філологічних наук, професор.

Віктор Михайлович Мойсієнко,

доктор філологічних наук, професор.

Ш 62 Шинкарук В. Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. –
Житомир : Полісся, 2015. – 278 с. – Серія «Бібліотека
кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ
Житомирського державного університету імені І. Франка»

ISBN 978-966-655-700-4

Книгу професора кафедри теорії та історії світової літератури Житомирського державного університету ім. І. Франка В. Ф. Шинкарука «Аз-Буки» складають вибрані наукові та публіцистичні статті і нариси з історії давньої і сучасної літератури, вітчизняного мистецтва, літературного краєзнавства. Збірка відображає весь спектр науко-пізнавальних інтересів відомого українського науковця

УДК 82(091):908
ББК 83.3(4Укр-4Жит)

ISBN 978-966-655-700-4

© В. Шинкарук, 2015.

АЗ – БУКИ

Літературно-мистецькі студії

ПОЧАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Давньоукраїнське літописання	9
«Слово о полку Ігоревім»	27
Феофан Прокопович і його трагікомедія «Володимир»	49
Тема історичного минулого народу в давній українській літературі та героїчний епос народів Європи	57

ФОЛЬКЛОР

Маруся Чурай і пісенна традиція Житомирщини	81

ЛІТЕРАТУРА ХХ СТОЛІТТЯ

Житомирщина в житті та творчості М. Рильського	101
Василь Кравченко та житомирські прототипи Михайла Булгакова	130
Василь Земляк: Перші кроки на Житомирщині	135
Прожив з весною (Творчий портрет Михайла Клименка)..	140
Творчий ужинок поетів Житомирщини	144
Зустріч, яка не відбулася в Житомирі (Спогади про Роберта Рождественського)	154

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПЕРЕДМОВИ

Яснозір'я таланту.	
Передмова до книги І. Сльоти «Золото зазнів'я»	163
Автограф для вічності.	
Передмова до книги І. Сльоти «Автографи»	170
Відчуваючи музику слів.	
Передмова до книги І. Сльоти Переспіви	172
Юрій Камишний – художник, що переорює душу	180
Інше серцебиття. Відгук на книгу	
В. Горбунової «Мрія про маленьке життя»	183

Лазар. Друге пришестя або Ми так любили Житомир. Рецензія на книгу С. Лазо «Ми так любили „The Beatles”»	186
Одяг для думок. Передмова до книги Ірини Шинкарук «Сильніша – на одне життя»	190
Диво, знайдене на соціально-психологічному факультеті. Передмова до збірки «Диво, знайдене в собі»	193
Новий обрій Ірини Лубківської. Передмова до книги І. Лубківської «Жити і любити не уві сні»	195

ПОРТРЕТИ

Павло Карпович Сербін: Жив за високим покликанням ...	199
Зірка і смерть Леоніда Венгерова	214
Ніна Матвієнко. Голосом цієї жінки співає і плаче Україна	225
Свіча таланту Костянтина Яновського	232
Жива вода творчості: Ірина Шинкарук	235
Життя, освячене творчістю і любов'ю: Тетяна і Михайло Гузуни	241
Юрій Градовський. Талант, який не знає відпочинку.....	248
Творча характеристика Поліського ансамблю пісні і танцю «Льонок»	254
Анатолій Говораadlo – душа покладена на музику	261
Дві долі, міцно сплетені в одну: Людмила Вікторівна та Георгій Володимирович Майорови	267
Телевізійна зірка зійшла в Житомирі: Рабіга Аманжолова	270
Микола Кавецький: «Я прийшов із світанків»	273

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

До кращих світових досягнень середньовічного епосу належить військова повість «Слово о полку Ігоревім» – найвеличніша пам'ятка нашої давньої літератури. Історія відкриття і публікації цього твору пов'язана з низкою загадкових обставин і фактів.

У 1786 році указ Катерини II заборонив монахам і священникам мати кріпаків. Церква перестала бути найбільшим у державі феодалом. Деякі церковнослужителі, невдоволені таким станом речей, повернулися назад до світського життя, кілька десятків монастирів було зачинено. Згодом імператриця своїм указом скасувала існування Спасо-Ярославського монастиря у місті Ярославлі, але його настоятель отець Іоїль (світське прізвище Биховський) дав обітницю не залишати стіни обителі до смерті.

У монастирі зберігалася велика бібліотека, в якій було чимало стародавніх рукописів. Саме у бібліотеку Спасо-Ярославського монастиря відправив обер-прокурор Священного Синоду, відомий бібліофіл і колекціонер старожитностей граф Олексій Іванович Мусін-Пушкін одного із своїх комісіонерів, не без підстав сподіваючись, що матеріальна скрута примусить архімандрита Іоїля продати частину давніх рукописів. Сподівання Мусіна-Пушкіна виправдались, і комісіонер привіз йому велику кількість історико-літературних матеріалів, серед яких були «Хронограф», «Сказання про Індію багату», «Повість про Акіра Премудрого», «Девгенієве діяння» тощо. У великому збірнику рукописних творів під номером 323 значилась і військова повість «Слово о полку Ігоревім». Присутні в тексті повісті особливості орфографії XV – XVI століття дозволяли зробити висновок, що цей літературний твір не є оригіналом, а лише списком, тобто копією, зробленою більше як триста років після часу його написання.

Знахідка Мусіна-Пушкіна довгий час чомусь трималася в таємниці. Вперше про неї згадав драматург П. О. Плавильщиков у 1792 році; через п'ять років про «Слово о полку Ігоревім» розповів читачам письменник М. М. Херасков у примітках до

16-ї пісні своєї історичної поеми «Володимир». У 1797 році в жовтневій книзі Гамбурзького вісника «Spectateur du Nord», що видавався французькою мовою, найавторитетніший історик тих часів М. М. Карамзін офіційно повідомив громадськість про знайдення «Пісні Ігоревих воїнів» – пам'ятки давньої слов'янської літератури, яка нічим не поступається кращим світовим літературним зразкам.

Активну зацікавленість у придбанні «Слова о полку Ігоревім» виявила Катерина II, але Мусін-Пушкін не захотів навіть за велику суму грошей продати імператриці знайдену у Ярославлі древню повість. Натомість бібліофіл подарував цариці точну копію тексту «Слова о полку Ігоревім», яку спеціально зробив хтось із петербурзьких художників.

У 1800 році у своїй приватній типографії Мусін-Пушкін розпочав видання повісті. Опрацьовували давньоруський текст і здійснювали переклад російською мовою відомі філологи і архівісти О. Ф. Малиновський, М. М. Бантиш-Каменський та історик М. М. Карамзін. Поява друкованого тексту «Слова о полку Ігоревім» (усього надруковано було 1200 примірників твору) викликала серед учених, письменників, літературних критиків і знавців літератури справжню сенсацію. На жаль, у 1812 році, під час війни з Наполеоном, текст було безповоротно втрачено. Він згорів разом з іншими книгами бібліотеки Мусіна-Пушкіна під час великої пожежі у Москві, яка спеціально була влаштована в той момент, коли французькі війська ввійшли до міста.

У 1864 році в імператорській бібліотеці історик П. П. Пекарський відшукав подаровану Катерині II копію «Слова о полку Ігоревім». Саме ця копія, а також книги першого видання повісті 1800 року (їх у світі залишилось лише трішки більше, ніж п'ять десятків) стали сьогодні головними джерелами сучасних наукових досліджень. Збереглися для нащадків і короткі виписки, які робили під час роботи над «Словом о полку Ігоревім» директор Московського архіву Міністерства закордонних справ О. Ф. Малиновський та відомий історик і письменник М. М. Карамзін.

В основу військової повісті покладений відомий в історії похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців у 1185 році. Збереглося два варіанти літописної розповіді про цю подію. Повний варіант розповіді представлений у «Лаврентіївському літописі», а короткий – в «Іпатіївському літописі». За рік до змальованих подій

стольнокиївський князь Святослав, об'єднавши війська кількох інших князів, рушив на половців. Це був один із найбільш вдалих походів русичів проти степу. Половецьке військо було наголову розбите, Святослав повернувся до Києва з безліччю різноманітних трофеїв. Ігор участі у поході не брав. За однією версією, він не зумів вчасно дістатися до місця загального збору війська, за іншою – не захотів псувати стосунки з половецьким ханом Кончаком, бо збирався одружити свого сина Володимира з його дочкою.

Усі наступні вчинки Ігоря, очевидно, пов'язані з намаганням змити із себе тавро зрадника, виправдатись перед сучасниками. Цим, мабуть, і пояснюється той факт, що у вівторок 23 квітня 1185 року, саме під час сонячного затемнення, новгород-сіверський князь пішов проти половців, не покликавши нікого на допомогу. В поході поряд з Ігорем були лише його син Володимир та племінник Святослав Ольгович. У районі міста Оскола до їхнього війська приєднався загір курського князя Всеволода – двоюрідного брата Ігоря.

Головним своїм козирем у поході проти половців Ігор вважав елемент несподіваності, але розвідка доповіла, що половці знають про наступ русичів і готуються дати їм збройну відсіч. За таких обставин розумніше було б відступити, але Ігор промовив: «Якщо нам, не воювавши, повернутись, то сором нам буде, страшніший за смерть».

У п'ятницю 26 квітня 1185 року відбулася перша битва русичів з половцями, в якій військова дружина Ігоря здобула швидко перемогу. Молоді князі кинулися навздогін відступаючим ворогам, не здогадуючись, що їх заманюють у пастку. Лише опівночі, потомлені, вони повернулися в стан руського війська. Ігор запропонував почати відступ ще уночі, але Святослав Ольгович заявив, що і коні, і воїни знесилені, дорогою вони обов'язково стануть легкою здобиччю для половців.

А наступного дня військо русичів уже було щільно оточено численними загонами кочівників. Розпочалася битва, яка не вщухала ні вдень, ні вночі. Вирватись з оточення Ігорю не вдалося. На світанку 29 квітня його дружина була розгромлена. З усього війська живими залишилося лише 16 воїнів. Ігор, Володимир, Всеволод та Святослав потрапили до полону.

Майже рік перебував новгород-сіверський князь у полоні. Йому дозволялося мати слуг, ходити на полювання,

дотримуватись християнського обряду (з цією метою до нього викликали з Київської Русі православного священика). Але після поширення інформації про те, що половці збираються знищити всіх своїх полонених, Ігор почав підготовку до втечі. Допомагав йому половчанин Лавор (у тексті «Слова о полку Ігоревім» його названо Овлуром). Дочекавшись слушного моменту, вночі, коли варта сп'яніла «від кумизу», Ігор непомітно вислизнув із шатра і вирушив у небезпечну дорогу додому. Кочівники услід вислали погоню. Коні, на яких утікали князь і Лавор, згодом були загнані, тому втікачам довелося одинадцять діб пішки пробиратися до кордонів Новгород-Сіверського князівства. У 1187 році повернувся з полону і син Ігоря – Володимир. Повернувся уже з дружиною – дочкою хана Кончака – і маленьким сином.

По-іншому зображає події походу князя Ігоря Святославовича проти половців невідомий автор «Слова о полку Ігоревім». Перш за все, звернемо увагу на назву повісті, вона відповідає світовій середньовіковій традиції уже в заголовку називати головного героя або головну подію розповіді.

Сюжетна побудова твору відзначається особливою оригінальністю. Розпочинається повість яскравим поетичним зачином (*експозицією*), в якому автор одразу заявляє про те, що, на відміну від легендарного співця Бояна, його твір буде ґрунтуватися лише на правдивих фактах, хай навіть трагічних; але це буде розповідь, яка повністю відповідає історичній дійсності. Більше того, він визначає хронологічні рамки своєї оповіді – «от старого Владимера до нинішняго Ігоря» (тут і далі цитується транслітерованій відповідно до української вимови текст «Слова о полку Ігоревім», здійснений митрополитом Іларіоном – Іваном Огієнком), тобто у повісті автор буде звертатись до подій, що відбувались протягом останніх двох сотень років – з часів княжіння Володимира Хрестителя до часів княжіння Ігоря Святославовича. Правда, дехто з вчених вважає, що автор під «старим Володимиром» розуміє Володимира Мономаха.

У *зав'язці* письменник знайомить нас з головними дійовими особами твору, також вкладає в уста князя Всеволода розгорнуту і яскраву характеристику руського війська: «А мої ти куряни – свідоми кмети: под трубами повити, под шеломи возлеліяни, конець копія воскормлени. Пути їм відоми, яруги їм знаєми. Луці у них напружені, тули отворени, сабли ізострени.

Сами скачють, аки сірії волці в полі, іщучи собі чти, а князю слави».

Розвиток дії включає у себе декілька важливих моментів: затемнення сонця, яке наче попереджує Ігоря про небезпеку: «Тогда возрі на світлоє солнце, і виді от него тьмою вся своя воя прикрита. І рече Ігорь к дружині своєї: «Братіє і дружино, – луце ж би потяту бити, неже полонену бити!»; сповнена різноманітних символів динамічна розповідь про рух руського війська на половецьку територію: «Ігорь к Дону вої ведеть – уже бо біди його пасеть птиць по дубію, волці грозу ворожать по яругам, орли клекотом на кости звіри зовуть, лисиці брешуть на черления щити. О Руская земле, – уже за шеломянем еси!»; перша переможна для Ігоря битва, в результаті якої русичі захопили багаті трофеї, «злато і паволоки, і драгия оксамити».

Кульмінаційним моментом повісті є друга битва, під час якої військо русичів було повністю розбите, а самі князі потрапили до половецького полону: «Бишася день, бишася другий, третьяго дни к полуднію падоша стязі Ігорєви... Ту ся брата разлучиста на березі бистрої Каяли, ту кровавого вина не доста... Ту пир докончиша храбрїі русичі: свати попоїша, а сами полегоша за землю Рускую... Ничить трава жалощами, а древо з тугою к землі преклонилось»...

Втеча Ігоря з полону і повернення його на батьківщину складає щасливу *розв'язку* твору: «Солнце світиться на небесі, Ігорь князь в Руской земли. Дівиці поють на Дунаї, вьються голоси чрес море до Києва. Ігорь їдеть по Боричеву к святїй Богородиці Пирогощей. Страни ради, гради весели!»

Велику роль у композиції «Слова о полку Ігорєвім» відіграють і *позасюжетні елементи*. Автор повісті надзвичайно органічно вводить у текст свого твору дві вставні новели – «Золоте слово» князя Святослава» та «Плач Ярославни». Остання новела, в якій дружина Ігоря Єфросинія, передчуваючи нещастя, звертається до сил природи, до Дніпра-Славутича з проханням вберегти коханого чоловіка від загибелі, надає твору особливої доконаності, прикрашає її новими яскравими лірико-трагедійними інтонаціями.

«Золоте слово» Святослава», хоча і не пов'язане з основним сюжетом, прямо відображає головну ідею повісті. Звернення стольного київського князя до своїх сучасників із закликом до спільних дій не випадково займає 50 відсотків тексту «Слова о полку Ігорєвім». Це означає, що невідомий письменник надавав словам Святослава особливого значення і

використав невдалий похід князя Ігоря проти половців як привід до того, щоб загострити увагу на проблемах феодальної роздробленості держави, полум'яно наголосити на необхідності відродження минулої слави і міці Київської Русі, столицею якої він бачив лише одне місто – Київ. Автор сумує з приводу того, що тепер князям, образно кажучи, «розно ся їм хоботи пашуть, копія поють», тобто немає серед князів згоди, не одне їм бунчуки повівають і про різне списи співають.

Назвавши Ігоря головним героєм повісті, письменник спочатку зосереджується на ньому, на його родичах й військовій дружині, вдалій і невдалій битві. Але з моменту поразки в битві з половцями Ігор перестає бути основним героєм твору. Далі функції головного персонажа повісті бере на себе київський князь Святослав, устами якого автор виголошує слова про необхідність припинення братовбивства і міжусобних воєн, про дружнє єднання, мир і добросусідські стосунки, бо лише у цьому вбачає він запоруку сили і могутності держави, процвітання і щастя народу: «...понизіть стязі свої, вонзіть свої мечи верезени, уже бо вискочисте із дідней слави! Ви бо своїми крамолами начясте наводити погания на землю Рускую, на жизнь Всеславлю, которою бо біше насиліе от земли половецький».

Головна ідея твору, яка полягає у заклику до об'єднання, проголошується не тільки у «Золотому слові» Святослава». Опосередковано вона виражається стрімким сюжетом повісті: Ігор пішов проти половців, не покликавши нікого на допомогу, саме це стало основною причиною його поразки і загибелі усього його війська. Без сумніву, утвердження ідеї єднання було настільки важливим для письменника, що заради цього він свідомо пішов на порушення принципу історичної достовірності і навіть дозволив собі відступити від історичної правди. У літописній повісті про похід Ігоря Святославовича 1185 року проти половців чітко вказувалось на те, що князь після полону повернувся до міста Новгород-Сіверського. Автор «Слова о полку Ігоревім» теж дає своєму герою можливість вирватись із полону, з допомогою різноманітних казкових перетворень допомагає йому утекти від переслідування половецьких ханів Гзака і Кончака, але, за текстом повісті, після втечі з полону Ігор повертається не у своє князівство, а до Києва. Цим його вчинком письменник, очевидно, хоче підкреслити намагання князя, який усвідомив помилку, спокутати свої гріхи перед

державою; герой наче просить у «матері міст руських» вибачення за свої нерозумні дії.

«Слово о полку Ігоревім» яскраво свідчить про природний розум його автора, про силу письменницького таланту, надзвичайно високу освіченість і патріотизм. Письменник виступає у повісті як людина, яка завжди відстоює загальнодержавні інтереси, для якої власна доля нерозділима з долею власного народу. І хоча образна система повісті досить складна і розгалужена, можна сказати про те, що в «Слові о полку Ігоревім» є лише один головний образ – це образ Руської землі. Безперечно, цей образ – збірний, і його визначають багато різноманітних складових, а одними із найголовніших виступають образи руських князів. Із усіх історичних учасників походу автор зосереджується лише на Ігорі і Всеволоді, Володимира коротко згадує наприкінці твору, а Святослав Ольгович у повісті не згадується зовсім. Найбільше уваги приділяє автор князю Ігорю. Ігор змальований у традиціях давньої літератури. Він, як і переважна більшість героїв наших середньовічних творів, – особи реальні, про яких збереглися певні історичні відомості, але в їхніх характерах відсутня будь-яка «діалектика душі», вони змальовані досить односторонньо: автори відзначають у персонажів переважно лише одну якусь рису і роблять її головною, домінуючою. Ця риса затьмарює собою всі інші, саме тому герої літературних творів європейського середньовіччя поділяються лише на дві основні групи – на позитивних і негативних. Персонаж, у характері якого могли проявитися одночасно і позитивні, і негативні властивості, – швидше виняток, аніж правило.

Автор відмічає в Ігоря, перш за все, його мужність і відвагу. Хоробре серце князя «в жестоцім харалузі скована, а в буести закалена» («в міцній криці сковане, у відвазі загартоване»). І хоча головний герой твору ні разу не зображується в бою, про його воїнську доблесть розповідає читачам автор, підкреслюючи, що князь «істягну ум кріпостією своєю і поостри сердца своего мужеством, наполнився ратного духа, наведе своя храбрія полки на землю половецьку за землю Руську».

Ігор демонструє сміливість, не властиву людині середньовіччя, коли під час сонячного затемнення ігнорує застереження природи і все одно наказує війську вирушати у похід. Але потрібно відзначити, що київський князь Святослав, захоплюючись сміливістю і мужністю Ігоря, картає його за

необдумані дії («Рано еста начала половецкую землю мечи цвілити, а себі слави іскати»), за невміння передбачати наслідки своїх вчинків. Ще гостріше критикує його сам автор повісті: «Спала князю ум похоти, і жалость му знаменіє заступи іскусити Дону великаго» («Пристрасть спалила князеві ум, і жадоба спробувати Дону великого заступила йому знамено»). Хоча той факт, що новгород-сіверський князь після втечі з полону одразу прийшов «замолити гріхи» до Києва, свідчить про здатність Ігоря самовдосконалюватись, робити правильні висновки із відповідних життєвих уроків.

Сміливим і мужнім воїном змальований у «Слові о полку Ігоревім» і князь Всеволод. Образ Всеволода поданий в яскравих традиціях народного епосу. Під час бою він не зважає на рани, забуває про спадок і маєток, про родину і навіть про любов вродливої дружини Глібівни.

Всеволод – плоть від плоті свого війська, він завжди там, де звияжно воюють з ворогами його воїни. Наче казковий герой, він «прискає стрілами», «гремить об шоломи мечами харалужними». Зображенню бойових дій за участю цього князя властива яскрава гіперболізація: «Камо, Туре, поскочяше, своїм златим шеломом посвічивая, тамо лежать поганія голови половецкія, поскепани саблями каленими шеломи оварськія от тебе»... («Куди, Туре, поскочиш, поблискуючи своїм золотим шоломом, там лежать погані голови половецькі, шоломи оварські шаблями загартованими на скибки поколені від тебе»).

Київська Русь переживала часті періоди роздробленості, жорстоких міжусобних воєн. Державі необхідна була міцна централізована влада, яка б могла давати відсіч зовнішнім ворогам, забезпечувати спокій і законність у власних кордонах. Символом і гарантом такої влади виступав мудрий князь, в якому вбачали справедливого, далекоглядного правителя, захисника рідної землі й усіх знедолених та нещасних. Саме таким ідеальним правителем змальований у «Слові о полку Ігоревім» київський князь Святослав. Він виступає в творі як патріот рідної землі, турботливий керівник держави, хранитель її слави і величі. Автор наділяє його найкращими якостями людини, громадського діяча і полководця, який «приспав» свою суворістю войовничість половців, «притрепал своїми сильними полки і харалужними мечи. Наступи на землю половецкую, притопта холми і яруги, взмути ріки і озери, ісеуши потоки і болота. А поганого Кобяка із луку моря от желізних великих

полков половецьких, яко вихр, виторже, – і падеся Кобяк в граді Києві, в гридниці Святославлі!»

Насправді Святослав не відіграв важливої ролі у політичному житті Київської Русі. Йому навіть довелося ділити свою владу у Києві з більш впливовим князем Рюриком Ростиславовичем, який поступився Святославу лише титулом великого князя, але мав більше війська, володів усіма землями навколо столиці і, по суті, одноосібно вирішував найважливіші політичні та соціальні питання. Автор «Слова о полку Ігоревім» представляє Святослава всезнаючим, сивоголовим старцем, який опікується долею молодших князів, глибоко переживає за долю своєї держави. Київський князь навіть володіє віщим даром, він на відстані відчуває, що з військом Ігоря трапилось лихо (в літописній повісті сказано, що Святослав у дійсності довідався про поразку Ігоря від воєводи Біловолода Просовича під час свого перебування у Чернігові, де він намагався зібрати воїнів для нового літнього походу проти половців). «Золоте слово», з яким звертається Святослав до усіх найбільш впливових князів Київської Русі, це – справжній маніфест миру і добросусідських стосунків, полум'яний заклик до об'єднання в ім'я слави і міці рідної держави, в ім'я процвітання і добробуту народу.

Серед тих, кому адресує Святослав свою яскраву публіцистичну промову, особливо виділяється володимиро-суздальський князь Всеволод Велике Гніздо, прозваний так за належність до численної родини. Устами Святослава автор підкреслює надзвичайну військову могутність Всеволода, багатотисячність його війська: «Ти бо можеш Волгу весли раскропити, а Дон шеломи вильяти».

Мабуть, не випадково Святослав звертається до Всеволода, як до рівного, називаючи його великим князем і зазначаючи: «Аже би ти бил, то била би чага по ногаті, а кошей по різані» Сучасною мовою ця фраза перекладається так: «То ж коли б ти був, то була б рабиня по ногаті (50 копійок), а раб по різані (20 копійок)». Цей короткий фрагмент тексту «Слова о полку Ігоревім» сприймається як образне свідчення могутності Всеволода. Святослав робить натяк на те, що велика кількість захоплених Всеволодом у полон половців значно здешевила б у Київській Русі вартість рабів, адже реальна ціна раба у ті часи становила 35 гривень.

Святослав дозволяє собі ще один комплімент на адресу Всеволода. Він говорить: «Ти бо можеш по суху живими

шересири стріляти, – удалими сини Глібови». «Живі шересири» – тобто живі стріли чи списи – означають, що володимиро-суздальському князю не обов'язково самому воювати, він спокійно може послати на бій з ворогами своїх васалів.

Звертаючись до київського князя Рюрика і його брата, смоленського князя Давида, а також до волинського князя Романа, Святослав відзначає їхню хоробрість і військову силу, закликаючи об'єднати зусилля і помститися половцям «за землю Руську, за рани Ігоря...». Такий же заклик звучить і в звертанні до галицького князя Ярослава Осмомисла – тестя Ігоря. Ярослав зображений головним оборонцем західних кордонів Київської Русі, його велич та сила поширюється і на Європу: «Галичкий Осмомисле Ярославе, – високо сидіши на своїм златоквані сиолі, підпер гори Угорські своїми желізними полки, заступив королеви путь, затворив Дунаю вороти, меча бреми ни чрез облаки, суди рjada до Дуная». Добре знаючи, що Ярослава недаремно прозвали Осмомислом, що він відзначається особливою обережністю і хитрістю, і, маючи велике наймане військо, постійно уникає військових зіткнень (казали, що особисто князь не брав участь у жодній битві), Святослав пропонує галицькому князю не самому виступити у похід, а вислати проти хана Кончака лише свої війська: «Стріляєши с отня злата стола салтани за землями – стріляй, господине, Кончака, поганого кощея»...

Зовсім іншою інтонацією наповнене звернення до полоцьких князів, спадкоємців знаменитого князя Всеслава. Святослав закликає їх забути давні образи, зупинити стару ворожнечу, «вискочити» із погані «дідівської слави». Автор звинувачує полоцьких князів у тому, що з їхньої вини і з вини таких «крамольників», як дід Ігоря чернігівський князь Олег Святославович, прозваний Гориславовичем, ослабилась Руська держава: «Ви бо своїми крамолами начясте наводити погания на землю Рускую, на жизнь Всеславлю, которую бо біше насіліє от землі половецкїй».

Сам князь Всеслав, що вів боротьбу з Ярославом Мудрим і його спадкоємцями, зображений у «Слові о полку Ігоревім» не тільки з осудом, але й і з певною долею симпатії. Автор співчуває йому, вважаючи, що життєві обставини зробили його «неприкаяним», примусили «скакати лютим звіром», бути злим і жорстоким, «немилостивим на кровопролиття».

Загалом, «Золоте слово», з яким Святослав звертається до сучасників, не тільки яскраво утверджує ідею єднання усіх князівств навколо Києва, а й розкриває характери найвпливовіших і найавторитетніших князів Київської Русі наприкінці XII століття. Велике емоційне навантаження у «Слові о полку Ігоревім» несе на собі образ Єфросинії Ярославни – дружини Ігоря, яка на момент військового походу чоловіка перебувала у володіннях свого батька Ярослава Осмомисла. Ярославна яскраво символізує собою любов і подружню вірність. Благородна і любляча жінка серцем відчуває лихо і хоче якось зарадити чоловікові, вона звертається до сил природи зі слізним проханням вберегти коханого і його військо в чужому краю. Ярославна готова полетіти до свого «лада» птицею, аби утерти князю «кривавия его рани на жестоцем его тілі», щоб допомогти Ігорю вистояти у важку хвилину.

Образ Ярославни – справжнє художнє відкриття, велика творча удача автора «Слова о полку Ігоревім», який не став зображувати жінку як примітивне знаряддя чоловічої утіхи чи як джерело спокуси. В образі цієї княгині узагальнені найкращі риси давньоруської жінки, вірної дружини і відданої помічниці, готової на самозречення заради свого чоловіка. За емоційною глибиною і драматизмом «Плач Ярославни» не має собі рівних у світовій літературі. Почуття скорботи і суму, що були викликані у княгині відчуттям поразки війська князя Ігоря, – це скорбота і сум усіх руських матерів та дружин, діти і чоловіки яких пов'язали свою долю із збройним захистом батьківщини. Всеперемагаюча і життєдайна сила кохання Ярославни дає Ігорю можливість не загинути в битві, зберегти сили і благополучно втекти з половецького полону. Не випадково саме після її звернення до усіх стихій природа дивовижним чином допомагає князю відірватися від погоні і подолати такий далекий та небезпечний шлях із половецької землі до Києва.

Важливу роль в образній системі повісті відіграє і образ співця Бояна. Його існування довгий час піддавалося сумніву. Дехто з учених вважав, що Боян – плід фантазії автора «Слова о полку Ігоревім», лише образ-символ, художнє уособлення будь-якого митця. Як доказ наводили походження імені «Боян», яке дійсно походить від давньоруського дієслова «баяти», тобто розповідати чи співати. Але переважна більшість дослідників сприймають Бояна як історичну особу. Автор «Слова о полку Ігоревім» вважає його своїм учителем і майже точно вказує як на період життя легендарного співця, так і на зміст його творів

(«пісень»): він співав про «старого Ярослава» (Мудрого), який помер у 1054 році; про його брата «хороброго Мстислава» – князя Тьмутараканського і Чернігівського, який помер у 1036 році; про «Красного Романа Святославовича» – онука Ярослава Мудрого і рідного брата сумнозвісного Олега Гориславовича, убитого половцями 2 серпня 1079 року.

Пісні Бояна сповнені високих поетичних порівнянь, вони звучать, наче спів солов'я, а майстерність співця настільки досконала, що під його пальцями стають живими струни і «сами князем славу рокотаху». Боян у зображенні невідомого автора «Слова о полку Ігореві» – ідеальний творець, внук язичницького бога Велеса – бога насолоди і достатку, покровителя мистецтв. Він названий «віщим», «смысленим», це означає, що Боян володіє даром передбачення, йому властива особлива мудрість. В поетичній манері співця яскраво виділяється надзвичайний політ фантазії, неповторна метафоричність і образність: «Боян бо віщий, аще кому хотяше піснь творити, то растікашеться мислю по древу, сірим волком по землі, шизим орлом під облаки». Автора «Слова о полку Ігореві» захоплює вміння Бояна поєднувати «оба поли сего времени» (тобто встановлювати зв'язки між поколіннями, поєднувати минуле і сьогодення), в своїй повісті він наводить навіть декілька яскравих прикладів поетичної манери легендарного оповідача: «Комони ржуть за Сулою... Звенить слава в Києві... Труби трубять в Нові Граді... Стоять стязі в Путивлі»...

Як уже відзначалось, творець «Слова о полку Ігореві» спочатку дискутує з Бояном, відмовляючись від його прийомів і принципів зображення історичних подій, але згодом у деяких фрагментах тексту сам починає активно наслідувати свого відомого попередника: «Се вітри, Стрибожи внуці, віють з моря стрілами на храбрія полки Ігорєви. Земля тутнегь... Ріки мутно текуть... Поросі поля покривають... Стязі глаголють... Половці ідуть от Дона і от моря, і от всіх стран руския полки обступіша»...

З яскравою метафоричністю зобразив автор твору і військо князя Ігоря – тих безіменних героїв, які загинули «за землю Рускую». Образ народу – ще одна важлива складова образу Руської землі. Народ у «Слові о полку Ігореві» – це, перш за все, народ-воїн, готовий відгукнутися на перший поклик князя. Не випадково автор до слова «русичі» постійно додає епітет «хоробрі». Кожен із військової дружини Ігоря змалку навчений військовому мистецтву, вихований за законами

військової честі і слави. Всі учасники походу «під сурмами сповиті, під шоломами вилюляні, з кінця списа вигодувані. Путі їм відомі, яруги їм знані. Їхні луки напружені, сагайдаки відчинені, шаблі нагострені. Самі вони скачуть, як сірі вовки в полі, шукаючи собі честі, а князеві слави».

Про мужність і сміливість руського війська особливо яскраво свідчить друга битва з половцями, що тривала три доби. Дружинники Ігоря героїчно зустріли ворога, який переважав їх чисельністю, вони воліли померти, але не зганьбити своєї честі відступом. Не можна не звернути особливої уваги на короткий фрагмент повісті, де автор з осудом розповідає про «крамоли» князя Олега Святославовича, які ослаблювали державу і «вкорочували людям вік». Після таких братовбивчих воєн «по Руской землі рідко ратаєве кикахуть, но часто врани грахуть, трупів собі діляче, а галиці свою річ говоряхуть, – хотять полетіти на уїдіє» («по Руській землі рідко орачі перегукувалися, але часто крякали круки, труп'я собі ділячи, а галки свою мову говорили, – хотять полетіти на поїдь»). Цей невеличкий фрагмент привносить у повість яскравий соціальний елемент, підкреслює те, що князі часто-густо необдуманими вчинками, бажанням владарювати і тішити свої амбіції наносять непоправної шкоди власному народові, нищать господарство, знецінюють людське життя.

Пообіцявши на початку повісті звертатися до зображення подій що відбулися протягом останніх двохсот років, автор залишається вірним своїй обіцянці. Історія стає невід'ємною частиною ідейно-образної структури «Слова о полку Ігоревім». Включення до тексту твору цікавих фактів з історичного минулого Київської Русі надає йому високого узагальнення. Досить часто важливі події давньоруської історії використовуються невідомим автором також для унаочнення головної ідеї, для підсилення емоційного звучання повісті.

Поєднуючи минуле і сьогодення, автор поділяє історію своєї держави на декілька періодів. Перший період він назвав «віками Трояновими», тобто віками язичництва, другий історичний період пов'язаний з часом княжіння Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Цей період найвищого розквіту Русі, на думку невідомого письменника, змінюється часом міжусобиць і «крамол», що, на жаль, не вщухають і досі.

В історії автор повісті знаходить декілька яскравих фактів, які, на його думку, мають стати для сучасників прикладом до наслідування, беззастережним морально-етичним законом,

порушити який означає зрадити власній державі і славі предків. З цією метою згадується смертельний двобій князя Мстислава Володимировича з князем косогів Редедєю, який відбувся у 1022 році. Перемога Романа позбавила косогів ватажка, і вони здалися русичам без бою.

З особливим пафосом розповідається у «Слові о полку Ігоревім» і про похід об'єднаного війська під орудою князя Святослава проти половців 1184 року, коли на річці Орелі був захоплений у полон половецький хан Кобяк та двоє його синів. Відзначимо також, що адресована князю Всеволоду фраза із «Золотого слова» Святослава «Ти бо можеш Волгу весли раскропити...» має у собі відвертий натяк на успішні військові походи Всеволода проти волжських болгар. Для автора «Слова о полку Ігоревім» історія – цілюще джерело натхнення і снаги, разом з тим він закликає сучасників з абсолютною відповідальністю поставитись до її важливих уроків і у майбутньому більше не повторювати тих помилок, які свого часу допустили дід Ігоря чернігівський князь Олег Святославович та полоцький князь Всеслав Бряцеславович.

Олег, щоб повернути собі Чернігівське князівство, першим в історії нашої держави звернувся по допомогу до половців і уклав з ними відповідну угоду. Війська кочівників за сприяння крамольного князя почали нищити територію Київської Русі. Очевидно, автор «Слова о полку Ігоревім» знав і про те, що в покарання за жорстокість князь Олег два роки був у вигнанні на острові Радосі, що у 1096 році під час міжусобиці він убив сина Володимира Мономаха Ізяслава та полонив його дружину і маленького сина, але про ці факти у своєму творі він не згадує, зате згадує печально відому битву біля села Ніжатина Нива у 1078 році. Під час цієї битви безглуздо загинули союзники Олега – князі Борис В'ячеславович та Ізяслав Ярославович. Заплямував свою честь постійними чварами і міжусобними війнами полоцький князь Всеслав. Внук полоцької княгині Рогніди, яку Володимир Хреститель силою узяв за дружину, убивши при цьому її батька і братів, як говорить літопис, був народжений «від волхованія», тобто внаслідок чародійства, і володів дивовижним магічним даром. Окрім того на голові у князя була велика родима пляма, що сприймалася деким із його оточення як символічна ознака.

У 1066 році Всеслав розпочав міжусобну війну проти дітей Ярослава Мудрого: Ізяслава, Святослава і Всеволода. Він захопив Новгород, пограбував його, навіть зняв дзвони із церкви

святої Софії Новгородської. Про цю подію автор «Слова о полку Ігоревім» говорить лаконічно, але з великою художньою силою: «Утрі же возизи стикуси, отвори врата Нови Граду, расшибе славу Ярославу, скочи волком до Немиги з Дудуток».

Дійсно, на невеличкій річці Немизі, яка колись протікала біля міста Мінська, у 1067 році військо Всеслава було розбите, а сам князь змушений був рятуватись втечею. Згодом ворогуючі сторони помирились, мир було скріплено хрестоцілувальною клятвою. Але Ізяслав Ярославович, великий київський князь, порушив слово, віроломно захопив Всеслава та двох його синів і кинув до в'язниці («поруба»). Всеслава звільнили повсталі кияни. Це трапилось у 1068 році. У цьому році військо Ярославовичів – Ізяслава, Святослава і Всеволода – вперше в давньоруській історії було розбите половцями. Виникла реальна загроза захоплення ворогами Києва. Жителі міста «створише вече», почали вимагати від Ізяслава зброю і коней, щоб відбити напад кочівників. Князь побоявся озброїти народ, тоді повсталі жителі міста звільнили «із поруба» Всеслава, який, на відміну від Ізяслава, пообіцяв їм зброю та амуніцію, і проголосили його великим київським князем.

Сім місяців очолював Всеслав київський престол, але Ізяслав з допомогою війська своїх братів та польського короля Болеслава повернув собі Київ і титул великого київського князя. Всеслав повернувся до Полоцька. Втечу Всеслава від об'єднаного війська Ізяслава, Святослава і Всеволода автор «Слова о полку Ігоревім» описав так: «Скочи от них лютим звіром в полночи із Біла Града, обісія сині мьглі», тобто втік лютим звіром, підвісившись до синьої хмари (туману).

Деякі дослідники «Слова о полку Ігоревім» відзначають, що автор повісті порушив хронологію і спочатку розповів про події 1068 року, а уже затим про події 1066 і 1067 років. Зроблено це свідомо, адже для письменника найважливішим було показати, до яких страшних наслідків призвели міжусобиці. Цей епізод повісті відзначається особливим драматизмом, яскравою художньою майстерністю автора: «На Немизі снопи стелять головами, молотять чепа харалужними, на тоці живот кладуть, віють душу от тіла. Немизі кровави брезі не болотом бяхуть посіяни, – посіяни костьми руских синов»...

В результаті кривавих братовбивчих воєн держава почала втрачати могутність, оголювала свої кордони для ворогів. Єднання усіх територій Русі під владою київського князя – ось, на думку невідомого письменника, головна запорука сили і

розквіту його країни, яка простяглася з півночі на південь, із заходу на схід на тисячі кілометрів. Для автора поняття «Руська земля» не обмежується лише Києвом і Черніговим, у повісті надзвичайно активно задіяний величезний географічний простір. Події, про які розповідається в «Слові о полку Ігоревім», відбуваються в Полоцьку, Курську, Путивлі, Білгороді, Переяславі, Галичі, Нижатиній Ниві, Корсуні, Володимирі, Суздалі, Рязані, Городенську, Володимирі-Волинському, Луцьку, Дудутках, Перемишлі, Римові, Турові, Сурожі, Пінську. Навіть таке місто, як Тьмутаракань, що у той час знаходилося на половецькій території, але колись належало дідові князя Ігоря, автор сприймає як частку Руської землі, частку своєї батьківщини.

Письменник чітко визначає кордони сучасної йому держави, яка з півдня обмежена Чорним морем і Дунаєм, із заходу – Угорськими горами (Карпатами) і Північною Двіною, з північного сходу – Волгою, зі сходу – Доном і Дінцем, з південного сходу Сулою. В розповідь також включені Азовське море, Примор'я, Посулля, такі річки, як Дніпро, Рось, Стugna, Немига, Канин, Каяла. Вчені вважають, що Каяла – це давня назва річки Кагальник, яка неподалік від гирла Дону впадає в Азовське море.

Автор повісті надзвичайно вдало показує міцні зв'язки Київської Русі з іншими державами і територіями, відзначає її значний вплив на хід світової історії. Письменник не виводить свою батьківщину із кола народів, що її оточують, навпаки, він активно підкреслює участь Русі у багатьох важливих соціально-історичних і політичних процесах. Не випадково до подій, що відбуваються на давньоруських землях, постійно дослуховуються Греція і Литва, німці і морави, венеціанці і угорці, овари і половці.

Широка географія, що так яскраво відображена у «Слові о полку Ігоревім», підкреслює велич Руської землі, її невичерпні природні багатства. Природа у повісті відіграє надзвичайно важливу роль, без неї неможливо уявити собі образну систему твору. Автор володіє народним світосприйняттям, тому сили природи у нього наділені людськими рисами і якостями, вони беруть безпосередню участь у розвитку майже всіх подій твору, то допомагаючи героям повісті, то співчуваючи їм.

Перед початком військового походу Ігоря проти половців сталося сонячне затемнення. Це – реальний факт, але у «Слові о полку Ігоревім» він зображений як зловісна прикмета, як

застереження природи: вона наче попереджує князя і його військо про страшну небезпеку, що чатує на них у поході, намагається зупинити Ігоря, вберегти його від невірною кроку.

Після жорстокої поразки в другій битві природа, наче жива істота, сумує разом із усіма русичами за полеглими воїнами: «Ничить трава жалощами, а древо с тугою к землі преклонилося...».

І, навпаки, коли Ігорю, який уже зрозумів свою помилку, духовно оновився, вдається утекти з полону і повернутись до Києва, природа разом з ним святкує радісне повернення: «Сонце світиться на небесі, Ігор князь в Руской землі». Усі пейзажі у повісті подані в абсолютній відповідності до тих почуттів, які переживають герої твору, а також виступають своєрідними авторськими коментарями до зображуваних подій. Так, наприклад, незадовго до трагічної для русичів битви автор використовує в тексті пейзаж, який одразу вводить читачів в особливу атмосферу, виступає прообразом майбутньої жорстокої битви: «Другого дни вельми рано кровавия зори світ повідають, черния тучя с моря ідуть, – хотять прикрити 4 солнца, а в них трепещуть синії молнії. Бити грому великому, ітти дождю стрілами с Дону великого!»

Автор «Слова о полку Ігоревім» чудово розуміється на флорі та фауні, добре знає стандартну поведінку тварин і птахів. Але часто у його зображенні звичні і добре знайомі сучасникам звірі і птахи набувають значення яскравих образів-символів, як, наприклад, в епізоді, що описує рух війська Ігоря до половецьких територій: «Ігорь к Дону вої ведець, – уже бо біди его пасеть птиць по дубію, волці грозу восрожать по яругам, орли клетком на кости звіри зовуть, лисиці брешуть на черления щити». У тексті повісті названо величезну кількість тварин і рослин, природа в «Слові о полку Ігоревім» наповнена різноманітними шумами і звуками, автор завжди точно добирає означення крику і пересуванню звірів та птахів: галиці річ говорять, лисиці брешуть, комоні ржуть, врани граяхуть, рикають тури; соколом полете, волком потече, поскочи горностаєм, восплескала лебединими крили тощо.

Зазначимо, що саме до сил природи звертається Ярославна зі своїм слізним проханням, своїм плачем, таким схожим на заклинання чи замовляння. І природні сили допомагають Ігорю втекти з ворожого полону. Щоб збити зі сліду половецьких ханів Гзак і Кончака, які кинулися за ним у погоню, «ворони не грахуть, галиці помолкоша, сороки не строкоташа, полозію

ползаша только». Зате Донець, з яким князь розпочав казкову розмову, стелить йому шовкову траву на березі, гойдає на хвилях, стереже чайками на вітрах; Ігорю дятли «тектотом путь к ріці кажуть, соловії веселими піснями світ повідають», тобто дятли стуком путь до річки вказують, а солов'ї веселими піснями закликають світанок.

Основна художня своєрідність «Слова о полку Ігоревім» полягає у надзвичайно органічному поєднанні двох літературних стихій, двох традицій – книжної та фольклорної. У відповідності до книжної традиції тих років автор повісті часто використовує риторичні конструкції: звертання, вигуки і запитання. Риторичні конструкції з'явилися у творі під впливом риторичної прози, популярної як у церковних, так і у світських колах. Покликані стимулювати увагу слухачів і активно заохочувати читачів, риторичні запитання, вигуки і звертання у повісті несуть на собі особливе емоційне навантаження. «О Руская земле, уже за шеломянем еси!» – двічі вигукує автор у найдраматичніші моменти розповіді. «Что ми шумить, что ми звенить далече рано перед зорями?» – запитує він сам у себе за мить до вирішальної битви війська князя Ігора з половцями.

Досить часто письменник ритмічно та інтонаційно організовує текст з допомогою анафор та епіфор – однакового початку та однакового закінчення рядків і абзаців повісті. Наприклад: «Ігор спить, Ігор бдить, – Ігор мислюю поля мірять»; три абзаци (строфи) плачу Ярославни розпочинаються зі слів: «Ярославна рано плачеть»; тричі своє звертання до князів Святослав закінчує фразою: «...за землю Рускую, за рани Ігореви, буюго Святославлича!»

На ритмічну структуру повісті активно вплинув зворотний паралелізм, до якого іноді звертається автор: «...не 10 соколов на стадо лебедей пущаше – но своя вещія персти на живая струни воскладаше»; «Не буря соколи занесе чрез поля широкая, – галици стади біжать к Дону великому».

Зворотний паралелізм, який і сьогодні властивий поетично-пісенній творчості нашого народу, сприяє досягненню у «Слові о полку Ігоревім» контрастного чергування традиційної прози і ритмічно організованих рядків, збагачує твір новими ритмічними можливостями, робить його ще більш художньо досконалим.

Свідченням активного сприйняття і розуміння книжної традиції є постійне використання у «Слові о полку Ігоревім» яскравих метафор: «волці грозу восрозать», «ту кровавого вина

не доста», «свист звіриний воста», «ітти дождю стрілами», «Бояне, соловію старого времени», «звенить слава», «под шелома возлеліяни», «печаль жирна утече» тощо.

Зближує слово з літературною традицією тих років і велика кількість книжних епітетів. Подібні епітети часто називають «епічними», і вони стали добре відомі науковцям не тільки по «Слову о полку Ігоревім»: «мутен сон», «саблі ізострени», «пресвітле сонце», «старі времена», «невесела година», земля незнаєма», «побідний жребій», «луци напружени», «прадідня слава», «старі словеса», «поганий половчанин», «дівця любя», «тепла мгла» та інші.

Разом з тим, невідомий письменник надзвичайно активно використовує постійні епітети, характерні для усної народної творчості: «зелене дерево», «зелена трава», «красна дівя», «лютий звір», «острий меч», «сизий орел», «сірий вовк», «студена роса», «черлен стяг», «чисте поле», «чорний ворон», «чорна туча», «поле широке».

Надзвичайно цікава у повісті система порівнянь. Найчастіше за порівнянням автор звертається до світу природи. Боян «растікашет ся мислію по древу, сірим волком по землі, шизим орлом под облаки», воїни Святослава «скачют, аки сірії волци в полі»; Святослав вихопив Кобяка, «яко вихр».

Усна народна творчість, очевидно, надихнула автора «Слова о полку Ігоревім» порівнювати жорстоку битву то з кривавим весільним застіллям (...ту кровавого вина не доста... Ту пир докончиша храбрії русичі: свати попоїша, а сами полегоша за землю Рускую...»), то з весняним посівом («Черна земля под копити костьми біла посіяна, а кровію польняна: тугою взидоша по Руской землі»), то з жнивими і молотьбою («На Немизі снопи стелють головами, молотять чеши харалужними, на тоці живот кладуть, віють душу от тіла»).

Повість дуже близька до кращих творів народного епосу активним використанням гіперболізації. Не випадково багатьох героїв твору можна порівняти з казковими героями: князь Всеволод, наприклад, може Волгу веслами розплескати, а Дон шоломами вичерпати, Ярослав Осмомисл підпирає гори угорські своїми залізними полками.

Незважаючи на те, що в основі «Слова о полку Ігоревім» лежать реальні історичні факти, автор не боїться задіювати у повісті традиційні для фольклору елементи вимислу і фантастики: втікаючи з полону, Ігор скаче горностаєм до очерету, сідає білим гоголем на воду, зіскакує з баского коня

сірим вовком і потім летить соколом під хмарами. А тиха розмова князя з річкою Дінцем перед фіналом твору ще більше підсилює у ньому казкову атмосферу.

Одразу привертає увагу і активне використання у «Слові о полку Ігоревім» магічних чисел та троїстості повторів. Наприклад: «Ігор спить, Ігор бдить – Ігор мислю поля мірять»; Ярославна звертається до трьох стихій – вітру, Дніпра та сонця; три дні триває битва русичів з половцями і так далі.

Завжди значне місце у фольклорних текстах відводилося віщим снам, народним прикметам і символам. Ця традиція яскраво проявилася і у «Слові о полку Ігоревім». Достатньо пригадати сонячне затемнення чи віщій сон князя Святослава: князь бачить, що дах його золотoverхого терема залишився без гребеня, що його покривають чорним покривалом, черпають синє вино з отрутою змішане, сиплють на лоно великі перлини. Дах без гребеня – знак біди, вино і перлини – символ сліз, чорне покривало – символ похорон. Ці відомі народні фантасмагоричні символи достатньо прозоро вказують на можливий розвиток подій у творі.

Зазначимо, що мова повісті – це літературна мова кінця дванадцятого століття. Словник автора, окрім давньоруських слів, включає і цілий ряд запозичень: паполома, пардус, шерешери, кровать, оксамит (з грецької), кошей, харалужний (з тюркської), коромола (з латинської), каган (з хозарської), стрікус (з німецької), сабля (з угорської), чага (з арабської) та інші. Характерно, що у творі, незважаючи на тісні зв'язки та спільні кордони, не використано жодного запозичення із польської мови. Очевидно, польська мова у ті часи ще не набула такого розвитку, щоб якимсь чином впливати на структуру інших мов.

Автор «Слова о полку Ігоревім», подарувавши нам один із найяскравіших і найоригінальніших творів світової літератури, не залишив про себе ніяких відомостей. Цей факт, а також утаємничена історія знайдення і загибелі тексту повісті викликали безліч різноманітних домислів та пліток. Дехто з учених вважає, що «Слово о полку Ігоревім» написано не у 1185 – 1187 роках, як це зафіксовано більшістю науковців, а значно пізніше – у XIV столітті. Є окремі дослідники, які схильні визнати, що цей твір – лише надзвичайно вдала літературна містифікація, талановита підробка XVIII століття, створена архимандритом Іоїлем, самим Мусінім-Пушкіним або Бантишем-Каменським.

Спеціалісти з багатьох країн світу намагаються встановити, хто міг написати повість. Існує величезна кількість різноманітних теорій щодо автора «Слова о полку Ігоревім», але жодна з них не може точно назвати нам його ім'я. Російський письменник і дослідник давньої літератури Володимир Чівіліхін, наприклад, впевнений, що повість написав сам князь Ігор. Свою точку зору він виклав у романі-есе «Пам'ять». Відомий поет і перекладач Віктор Гончаров допускає, що цей твір могла написати дружина Ігоря – Єфросинія Ярославна.

Ще один дослідник «Слова о полку Ігоревім» Арсен Гогешвілі доводить, що початок повісті – це акровірш, тобто початкові рядки розташовані так, що у них зашифроване ім'я автора твору. І це ім'я – Ананій. Відсутність у повісті християнських символів, традиційних для давньої літератури посилянь на Святе Письмо породило теорію, що автор не сповідував християнську релігію і був язичником. Казахський дослідник слова, відомий поет Олжас Сулейменов у своїй книзі «Аз і я» назвав автором «Слова о полку Ігоревім» зброєносця князя Ігоря половчанина Овлура (Лавора).

Викликає інтерес і так звана «теорія літературного вчителя». Середньовічна традиція забороняла письменникам залишати в творах якусь інформацію про себе, зате дозволяла згадувати свого літературного вчителя. Не випадково в слові згадується співець Боян, якого, не без підстав, вважають літературним наставником автора «Слова о полку Ігоревім». У XIV столітті була написана військова повість «Задонщина», де відчувається величезний вплив «Слова». У «Задонщині» згадується книжник Софоній Рязанець. Можливо, це і є автор повісті про похід князя Ігоря проти половців, якому його невідомий послідовник і творчий спадкоємець віддає належне за високий талант. Дехто з дослідників давньої літератури називає автором «Слова о полку Ігоревім» чернігівського воєводу Біловолода Просовича – одного із 16 учасників битви, які залишилися живими і повернулися до Київської Русі. Нагадаємо, що саме Просович розповів київському князю Святославу про те, що трапилось з військом Ігоря.

Михайло Грушевський, наприклад, відчував різницю у стилістиці повісті, вважаючи, що у творі не один, а два автори. Першому належить та частина «Слова о полку Ігоревім», яка закінчується «Золотим словом» Святослава, а перу іншого належать лише фінальні епізоди твору.

Серед можливих кандидатів на авторство вчені у різні роки розглядали кандидатури «книжника Тимофія Галичанина», Бояна, співця Митуси, невідомого літописця князя Святослава, Агафії Ростиславівни – вдови старшого брата Ігоря – Олега. Але на наш погляд, найбільш перспективними сьогодні є дві наукові концепції – концепція російського дослідника давньої літератури Бориса Рибаківа, та українського вченого Леоніда Махновця.

Б. О. Рибаків вважає, що «Слово о полку Ігоревім» міг написати київський боярин Петро Бориславович, який мав літературний талант, був добре знайомий з Ігорем та Святославом, виступав як палкий патріот Києва і міг бути учасником історичного походу.

Л. Є. Махновець доводить, що можливий автор повісті – князь Володимир Ярославович, рідний брат дружини князя Ігоря Єфросинії Ярославни. Володимир Ярославович відзначався гострим розумом, спостережливістю, він був обізнаний з усіма фактами життя та діяльності свого родича, йому також були добре відомі як двір київського князя Святослава, так і сам князь.

Але, на жаль, жодна із існуючих теорій стосовно авторства повісті не є бездоганною. Яскрава особистість творця «Слова о полку Ігоревім» застається невідомою, ну а сам твір назавжди залишиться блискучим прикладом реалізації високого художнього таланту автора, спрямованого на служіння рідній державі і народу.

*Надруковано в книзі:
П. В. Білоус, В. Ф Шинкарук.
Давня українська література. Науковий посібник.
– Житомир : Житомирська типографія, 2003.*

